

Ricard Alonso Vicent
Sílvia Ayala Rubió

(DE)CONSTRUINT IDENTITATS

Una proposta educativa per treballar
les identitats flexibles en el marc de la
interculturalitat

Col·lecció TAMBALL. Recursos per educar en valors

MARC CONCEPTUAL

Del que és i del que no és...

Malgrat que hem anunciat que la intenció d'aquesta publicació és posar l'accent en els individus i no tant en els grups, creiem imprescindible parlar del terme «cultura». I tot i que el conceptualitzem, de manera genèrica, allò que considerem més important és, tal com es veurà, parlar d'allò que la cultura, precisament, no és.

Un esbós de definició...

Si acceptem que tots els éssers humans, en el moment del seu naixement, tenen les mateixes potencialitats psicològiques, és a dir, que el lloc de naixement no marca les nostres possibles capacitats, llavors ens cal explicar per què dins la nostra espècie es dona la diversitat que es dona. Aquesta diversitat és el que, de manera senzilla, podem anomenar *cultures*.

De manera general, podríem definir les cultures com uns sistemes d'interpretació del món –tant dels fenòmens psicològics com dels físics– i les activitats que es deriven d'aquesta interpretació. És a dir, que allò que passa al nostre voltant a tots els nivells ho interpretem segons els patrons culturals que hem après. I això és important de tenir en compte, perquè el que sí que és clar és que això que anomenem *cultura* és tot el que es pot aprendre. És a dir, tot allò que no és innat en les persones, i això és molt de nosaltres mateixos. I tot aquest enorme compendi que significa la nostra cultura i que hem anomenat *diversitat*, de què depèn? De múltiples factors, com tot el que és complex: del medi geogràfic, dels canvis interns que una determinada societat pateix en el desenvolupament de la seva història i, sobretot, del contacte amb altres societats. Així, qualsevol cultura sempre ha estat bastida mitjançant la suma de cultures. Ni existeixen ni han existit mai les cultures «pures», perquè

això és absolutament contrari a algunes de les característiques pròpies de la humanitat: la necessitat de comunicació, el moviment geogràfic i la inquietud de conèixer i d'aprendre.

Idees per abandonar

Hem de despendre'ns, doncs, d'aquelles concepcions que consideren les cultures com a compartiments estancs, entitats aïllables, que es poden contraposar en la mesura que una part fonamental dels seus continguts seria intraduïble a altres llenguatges culturals. Una concepció de la cultura com quelcom d'essencial i amb uns caràcters, valors, etc. clarament definits una vegada per sempre i que, per tant, no muden ni varien. Des d'aquesta perspectiva, les cultures són pensades com una mena d'essències monolítiques que han de ser preservades del deteriorament que produiria el seu contacte amb altres maneres de viure.

Com hem dit més amunt, darrere moltes de les d'idees de multiculturalitat, interculturalitat, etc., s'hi amaga sovint (i de vegades de manera inconscient) una idea de cultura essencialista i estàtica, de manera que els individus estarien adscrits a un d'aquests compartiment estancs i tindrien tot un seguit de formes de fer, de pensar i de dir concretes, que les haurien adquirit una vegada per sempre i que els condicionarien de manera gairebé total. Doncs bé, enfront d'aquest tipus de concepcions, que perduren en diverses formes en el sentit comú quotidià, però també en debats polítics i fins i tot de vegades en les ciències socials mateixes, nosaltres defensem una concepció molt més dinàmica i menys essencial d'allò que hem d'entendre per cultura.

Cultura com a procés

Cal insistir en el fet que s'acostuma a pensar en la cultura com el resultat final d'un procés, amb la qual cosa es redueix el procés al seu producte final. S'obliden així els processos en si, que són de fet dinàmics per definició. Per tant, si concebem la cultura com un procés, el que fem és recollir allò que és una evidència, és a dir, que els individus i els grups som susceptibles d'adaptació i evolució en funció del moment; per això, cal concebre la cultura en termes dinàmics.

Cultura com a sistema de comunicació

En segon lloc, podríem concebre la cultura també com un sistema de comunicació (no tan sols en el seu sentit lingüístic, sinó també com a forma d'organització social) en un marc concret, que s'actualitza constantment i que és prou obert perquè hi puguin tenir cabuda persones prou diverses entre elles, però que gràcies a aquest sistema de comunicació poden conèixer i reconèixer-se mútuament.

Cultura com a esponja

És important considerar que quan les persones s'identifiquen amb un sistema cultural, de fet no ho fan respecte de tot el bloc de forma tancada i perfectament coherent: s'identifiquen amb alguna cosa i l'adquireixen, i en rebutgen altres aspectes. Així, compartir una sistema de comunicació, una cultura, vol dir compartir un sistema de coneixement similar, la qual cosa no es pot confondre en cap cas amb el fet de formar part d'una societat homogènia.

Per tant, la cultura no és homogènia per als membres d'una mateixa societat. Cada persona aprèn d'una determinada manera en funció dels diversos agents socials i dels entorns ideològics amb els quals interacciona: família, classe social, gènere, escola, grup d'amics, etc.

Les persones no són cultures

Quan diem que una persona és d'una determinada cultura, en realitat estem dient que una persona comparteix uns determinats trets culturals amb d'altres. I això és important, perquè ens ajuda a comprendre la diversitat existent dins de les cultures mateixes i alhora desmitifica la idea d'homogeneïtat en assenyalar cada individu com a ésser irrepetible i en canvi constant, amb identitat pròpia.

Per tant, i des d'un punt de vista educatiu, hem d'entendre que cap persona no és l'essència pura de cap cultura; i per tant, no podem pressuposar res respecte de la seva manera de ser (la seva ideologia o creences, els seus hàbits alimentaris, les seves característiques rela-

cionals, etc.). Igual que percebem dos infants autòctons com a individus pel seu nom i cognom, de la mateixa manera hem de percebre un infant d'origen immigrant. De ben segur que pensem que és obvi, per exemple, que no tota persona catalana ha de ser amant de les sardanes, o que no necessàriament ha de ser estalviador, o que pot no agradar-li el porc o pot detestar els correfocs. Doncs de la mateixa manera no hem de presuposar que una persona, per exemple, d'origen marroquí no begui cervesa o no tasti el porc o resi cinc cops al dia. Perquè, tot i ser marroquí, bé podria passar que fos catòlic o jueu o que, senzillament, no fos creient.

En definitiva, si les cultures són processos, són dinàmiques, estan en canvi constant i són influenciables, és obvi que això ho hem de tenir en compte des del punt de vista educatiu per dos motius bàsics. En primer lloc, perquè aquesta idea ha de ser transmesa amb tota la seva força als infants i joves per trencar amb idees essencialistes i estàtiques de cultura. I en segon lloc, perquè són les idees a partir de les quals podem col·laborar en la construcció d'identitats permeables, obertes i, per tant, allunyades de qualsevol tipus d'integrisme i de voluntat discriminatòria.

Una qüestió d'identitat...

Es tracta de replantejar el tema de les relacions personals en base a les identitats individuals i col·lectives i tot veient, breument, com aquestes es creen de forma múltiple i polièdrica. D'entrada, cal dir que la identitat com quelcom fixat i immutable no existeix, ni pel que fa a les persones individuals ni, encara menys, com hem vist, pel que fa als conjunts o grups socials. Existeixen «les» identitats, ja que sempre es tracta de quelcom plural i de múltiples cares.

Identitats i trets identitaris

Cadascun de nosaltres té diversos trets identitaris que es relacionen amb diversos sentiments de pertinença a uns determinats col·lectius. Així, d'entrada es poden tenir trets identitaris vinculats al gènere, a la

classe social, a la nacionalitat, a una determinada creença religiosa, a l'orientació sexual, al grup ètnic, a l'origen geogràfic, a la població o barri, fins i tot a un determinat club esportiu, etc. (la llista pot ser, com és fàcil d'imaginar, molt llarga i diversa). És a dir, que hom pot dir: «sóc dona, catalana, de classe mitjana, de Girona, sóc culer, etc.»

La suma de tots aquests trets identitaris conformen el que podem anomenar la nostra identitat.

La identitat es construeix dins el col·lectiu

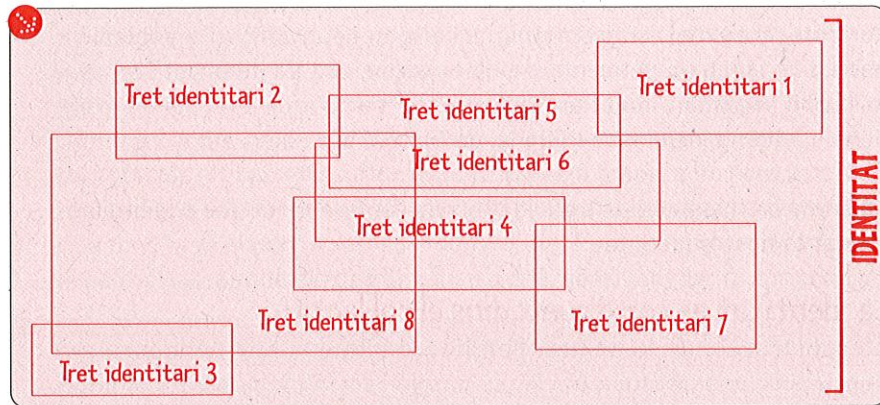
La construcció de la nostra identitat, d'allò que ens defineix a cadascú com una persona única, és un afer social, ja que està supeditada al col·lectiu. Això és d'aquesta manera perquè l'ésser humà és un ésser interpretatiu, que descodifica contínuament els missatges del seu entorn tot donant sentit als senyals i símbols que li arriben. Però, qui ens ensenya a interpretar? És ben cert que no es tracta d'una facultat genètica, d'una herència natural: n'aprenem dins del grup, a través dels agents de socialització, i cadascú, és clar, amb els seus múltiples biaixos.

Identitat i singularitat: un poliedre

Com que la identitat és l'afirmació de la unitat de cadascú, ningú no pot ser exactament igual a cap altra persona, perquè cadascun dels trets identitaris és, al mateix temps, ple de subtileses que fan que la combinació sigui irrepètible; perquè, què vol dir ser home (o dona)? Doncs està íntimament lligat a ser d'esquerres (o de dretes), a ser català (o amazic), a ser del Pallars (o de Vigo), etc. Per tant, la identitat no és només una suma circular dels trets identitaris (com si es tractés de les capes d'una cebeta), sinó que, ben al contrari, té forma polièdrica.

Tot i que, com hem dit, cadascun de nosaltres és un ésser irrepètible, també és cert que compartim molts trets identitaris amb la resta de la comunitat. Però respecte de cadascuna de les persones amb les quals compartim diversos trets identitaris ens en diferencien el lloc que ocupen i

la importància que donem a aquestes identitats compartides. Això ens permet afirmar que som éssers irrepetibles, identitats úniques.

Un poliedre que canvia de forma

Però aquest poliedre que representa la nostra identitat no és ni fix ni estàtic: no és definitiu. Està, ben al contrari, en continu moviment: és emmotllable a les circumstàncies. D'una banda, perquè els trets identitaris poden variar al llarg de la història d'una persona, poden ser substituïts per d'altres (es pot canviar el sentiment de pertinença a un poble, o a un determinat corrent ideològic, etc.). És evident, doncs, que si varia ni que només sigui un dels trets identitaris, varia la identitat en major o menor grau.

I d'altra banda, perquè el poliedre mateix canvia de forma segons les circumstàncies. Tal com veiem en l'esquema, els trets identitaris, representats per rectangles, tenen diverses mides i ocupen un determinat lloc en el poliedre. Però tant la situació com la grandària varien en funció de la circumstància que estiguem vivint en un determinat moment. Així, per exemple, com a seguidor d'un equip de futbol a l'estadi i jugant contra el màxim rival, el nostre tret identitari que fa referència a aquest àmbit creixerà fins a fer-se el més gran i, a més a més, ocuparà el lloc central. En aquells moments, si ens pregunten què som, contestarem

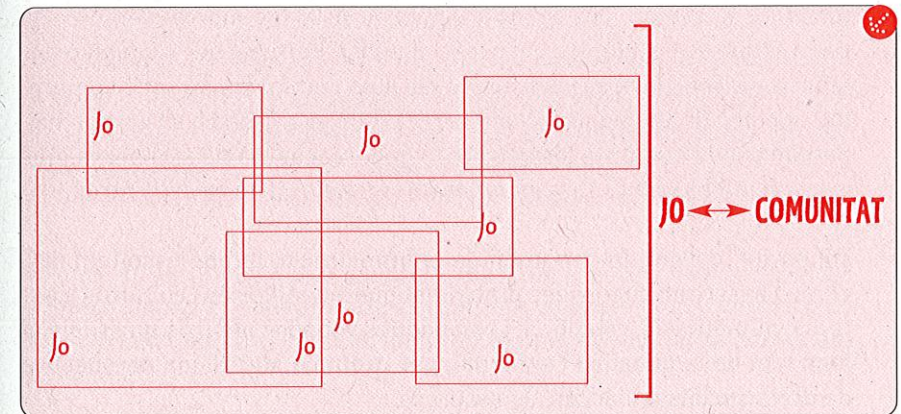
culers (o pericos, o «rojillos»...). Però si en sortir del partit anem a una manifestació per l'autodeterminació del nostre poble i ens tornen a preguntar què som, llavors contestarem que som catalans (o bascos, o irlandesos, o *navajos*...).

És a dir, que allò que ens fa respondre «jo sóc...» en un determinat moment és el tret identitari que ocupa la posició central i més gran d'entre tots els que formen la nostra identitat en aquell moment concret.

La comunitat ens construeix i la construïm

Hem dit que construïm la identitat en funció de la comunitat. I ho fem en una relació dialèctica amb *feed-back* constant. És a dir, nosaltres ens construïm en la mesura que som part d'una comunitat de la qual formem part. Precisament, com que en formem part, al mateix temps nosaltres també construïm aquesta comunitat. D'aquesta manera, és fàcil comprendre que si nosaltres som éssers canvians segons les circumstàncies, també serà canviant allò que constituïm: la societat.

I, evidentment, també passa a la inversa: els canvis que es donen en el grup també em fan canviar a mi.

Per tant, les cultures, igual que les persones –i no hi insistirem més–, són essencialment canviants, dinàmiques i emmotllables a les circumstàncies. No són quelcom immutable i granític.

Identitats amenaçades

L'ésser humà tendeix, entre d'altres, a dos fenòmens: en primer lloc, a agrupar-se (és un animal social, comunicatiu i que es construeix en grup), i en segon lloc, com qualsevol animal, a defensar-se o fugir quan se sent amenaçat; en definitiva, a exercir l'instint de supervivència. Per tant, si alguna part de la nostra identitat se sent amenaçada –sigui real o no l'amenaça–, podem amagar el tret identitari amenaçat en un racó del poliedre (i dissimular o passar de llarg), o bé podem posar-lo en situació central i defensar-nos fent-lo més fort i cercant aquest tret compartit amb la resta del grup. D'aquesta manera, quan ens pregunten a cadascú què som, direm de manera individual un «jo sóc» basat en aquest tret identitari, i quan ens pregunten què som a nivell col·lectiu, aquest «jo sóc» que es convertirà en el «nosaltres som» identitari. Esdevindrà el centre i el lligam de la comunitat: esdevindrà «la nostra identitat» i, en funció de com sigui de perillosa l'amenaça, pot arribar a ofuscar fins i tot el nostre raciocini.

Per entendre això que exposem només cal fer un cop d'ull a molts dels conflictes armats –especialment els civils– que, malauradament, passen tot sovint en el món. Des del nostre punt de vista, les guerres sempre són per interessos econòmics o d'accés al poder. Però els qui ataquen o defensen els seus interessos (i els de les elits dominants en cada comunitat) apel·len de seguida a l'Alcorà o a la Bíblia, a la Gihad o a l'Eix del mal, perquè saben que és la forma com la gent respondrà de la manera més visceral: defensant *la seva identitat* enfront dels qui la volen destruir.

Tot sovint, davant del fenomen de la immigració, també escoltem discursos basats en suposades problemàtiques identitàries i culturals (costums, alimentació, religió...), i ben poques vegades anàlisis que vagin al fons real de la qüestió i l'enfoquin, per exemple, des d'una perspectiva de drets socials o d'accés als recursos.

Identitats frontereres

Per tant, el que ens cal és treballar des de l'educació perquè la formació de la identitat sigui quelcom no basat en l'enfrontament, ni en l'exclusió. Si bé és cert que formem els nostres trets identitaris enfront d'altres (no té sentit sentir-se català si no n'hi ha d'altres que no ho són), això no vol dir que necessàriament hàgim de formar la nostra identitat en confrontació o amb rebuig de les altres identitats. Hem de ser capaços de treballar per tal de crear identitats frontereres.

El desenvolupament d'identitats frontereres no implica la renúncia a res del bagatge personal i cultural de cadascú. Però sí que implica desenvolupar la capacitat de comprensió des de la normalitat, de convivència i d'empatia plena. Les persones que viuen a les fronteres entre pobles i es dediquen al tràfic de mercaderies entre realitats socials i culturals diverses, tot i pertànyer a una comunitat, són perfectament capaces de comprendre el funcionament i els sistemes d'interpretació de la realitat d'altres comunitats (i per això s'hi poden moure perfectament).

L'exemple de l'Oest llunyà

Com a exemple podem imaginar-nos aquells personatges mítics de les pel·lícules de l'«Oest americà» que creuaven territoris inhòspits per comerciar entre els «indis» i els «homes blancs». Tant se val quin era el seu origen cultural. El cas és que eren capaços de saber quins productes necessitava cadascun dels grups (i que l'altre tenia) i eren capaços –i això és realment l'important– de negociar a totes dues bandes de la frontera perquè coneixien les dues realitats. Bé perquè eren allò que anomenaven mestissos (fills de pares de les diferents realitats) o bé perquè pertanyien a un dels dos grups, però havien après a desenvolupar-se també en l'altre.

Només en la mesura que puguem mostrar interès, explorar, comprendre, acceptar i adaptar altres realitats, podrem construir un futur més ric i inclusiu on ningú se senti exclòs pel seu bagatge personal i col·lectiu.